

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

**ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE
W AGLOMERACJI WARSZAWSKIEJ**

(1978 i 1988)

Grzegorz Węclawowicz

Nr 2

1991

Z E S Z Y T Y
INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
P A N

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE

W AGLOMERACJI WARSZAWSKIEJ

(1978 i 1988)

Grzegorz Węclawowicz

Nr 2

1991

THE SOCIO-SPATIAL DIFFERENTIATION IN URBAN REGION OF WARSAW

(1978 AND 1988)

Z E S Z Y T Y

INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

P A N

Redaguje zespół w składzie:

Teresa Kozłowska-Szczęсна (redaktor),

Alicja Breymeyer (zastępca redaktora),

Jerzy Grzeszczak,

Bronisław Czyż (sekretarz)

Opiniował do druku:

prof. dr Piotr Korcelli

Adres redakcji:

00-927 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 30,

tel. 26 19 31, 26 83 29; telefax 48 22 267 267

Redakcja techniczna i skład komputerowy:

Marta Kougan

Maria Mozolewska-Adamczyk

Spis treści

Wstęp	5
Zagadnienie struktur społecznych	7
Wpływ funkcji gospodarczych i administracyjnych Warszawy na strukturę społeczno-przestrzenną aglomeracji	10
Struktura społeczno-przestrzenna aglomeracji	13
Zakończenie. Bariery rozwoju aglomeracji warszawskiej i możliwości polepszenia warunków życia jej mieszkańców	23
Literatura	26
The socio-spatial differentiation in Urban Region of Warsaw (1978 and 1988) (summary)	29
Ryciny 1-18	30

Wstęp

Różnorodność podejść do badań miast i aglomeracji miejskich jest wyrazem poszukiwania dróg, które mogą doprowadzić do zrozumienia charakteru struktur przestrzennych wyłaniających się z tego jak grupy społeczne kształtują, użytkują i widzą przestrzeń miasta, a także do zrozumienia procesów prowadzących do zmiany tych struktur. Dąży się również do wyjaśnienia, a niekiedy i do oceny struktur oraz procesów społecznych, które decydują o rozmieszczeniu ludności oraz o rozdziale i dostępności do zasobów rzadkich w miastach i aglomeracjach miejskich, prowadzącej do silnych zróżnicowań przestrzennych.

Prezentowane badania aglomeracji warszawskiej są częścią szerszych badań nad zagadnieniem roli przestrzeni w kształtowaniu zjawisk społecznych i gospodarczych. Zaproponowany schemat badawczy dotyczący roli przestrzeni (Węclawowicz 1988 b) powinien obejmować etapy: identyfikacji, wyjaśnień, konsolidacji. Identyfikacja ograniczona została tylko do analizy istniejących zróżnicowań społeczno- przestrzennych. Wyjaśnienia mają natomiast charakter hipotetyczny w zakresie powiązań przekształceń poszczególnych struktur społeczno-przestrzennych z określonymi procesami społecznymi lub gospodarczymi. Konsolidacja polegająca na ukazaniu, które elementy zróżnicowania społeczno-przestrzennego współwystępują lub powodują zróżnicowanie przebiegu procesów społecznych, również ma charakter hipotetyczny.

Wzorem badań nad strukturą społeczno-przestrzenną miast Polski (Węclawowicz 1988 a) przyjęto założenie, że również struktura społeczno-przestrzenna aglomeracji, a więc rozmieszczenie i charakterystyczne współwystępowanie poszczególnych grup zawodowych, warunków mieszkaniowych, podział ludności na grupy wieku, prestiż, dochody, dostęp do władzy i wykształcenia, są wyrazem sprzeczności i rywalizacji poszczególnych grup społecznych o wartość, którą jest przestrzeń. Zakładam, że rozszerzenie analizy struktury społeczno-przestrzennej miasta na całą aglomerację nie tylko umożliwi wgląd w rozmieszczenie ludności, ale pozwoli również na częściową identyfikację sił tworzących współczesną strukturę społeczeństwa. Przybliży to nas do znalezienia odpowiedzi na pytanie o znaczenie lokalizacji i struktur przestrzennych w kształtowaniu się pozostałych atrybutów zróżnicowań społecznych.

Wyjaśnienie zróżnicowań przestrzennych i zróżnicowań społecznych oraz ich wzajemnych relacji wymaga przyjęcia kategorii integrujących oba typy. Przyjęto, że rolę taką spełniają pojęcia interesu i konfliktu społecznego.

Eksplanacyjne znaczenie pojęcia interesu wynika z możliwości pokazania mechanizmów strukturalizacji społecznej. Istnienie w miastach polskich zróżnicowań społeczno-przestrzennych w dziedzinie zaspokojenia np. potrzeb mieszkaniowych dowodzi, że nie są realizowane interesy wszystkich grup społecznych. Niejednakowe możliwości zaspokojenia potrzeb powodują zróżnicowania interesów.

Zróżnicowania społeczno-przestrzenne dowodzą pośrednio istnienia grup o szczególnych interesach, jako że w różnym stopniu były one w stanie zaspokoić swoje potrzeby lokalizacyjne. Zróżnicowania te odzwierciedlają więc interesy grupowe.

W sytuacji znacznego niedoboru zasobów mieszkaniowych każde nowe osiedle mieszkaniowe staje się przedmiotem rywalizacji. Struktura społeczna takiego obszaru jest wynikiem rywalizacji. Pokazuje ona stopień zaspokojenia potrzeb rywalizujących grup społecznych, który jest funkcją ich siły w danym mieście. Zarysowane zjawiska można uogólnić, przyjmując pojęcie konfliktu przestrzennego (Węclawowicz 1988 a). Zróżnicowania społeczno-przestrzenne oraz konflikty są regulowane, przynajmniej częściowo, polityką mieszkaniową.

W miastach polskich odpowiednikiem mechanizmów rynku mieszkaniowego jest polityka mieszkaniowa, rozumiana jako system przepisów prawnych oraz formalnych i nieformalnych decyzji władz administracyjnych określających dostęp poszczególnych grup społecznych do mieszkań o określonej strukturze i lokalizacji.

Występuje znaczna współzależność warunków mieszkaniowych z cechami opisującymi zróżnicowania społeczne (np.: Kozlik 1975, Jocz 1983, Kozłowski 1985, Wojciechowska 1987).

Analizując zależności warunków mieszkaniowych od takich cech położenia społecznego jak: wykształcenie, pochodzenie społeczne, zamożność, wiek i zawód, A. Wojciechowska (1987) stwierdziła w ciągu ostatnich dwudziestu lat istotne zmiany w sile oddziaływań poszczególnych współzależności. W 1980 r. poziom warunków mieszkaniowych najsilniej związany był z pozycją społeczno-zawodową, następnie z wykształceniem, dochodem i w końcu z pochodzeniem społecznym. W 1956 r. najsilniej związaną z warunkami mieszkaniowymi cechą położenia społecznego było wykształcenie, a w 1976 r. dochód.

Wysunięcie się na pierwsze miejsce pod koniec lat siedemdziesiątych pozycji społeczno-zawodowej wynikało, jak twierdzi A. Wojciechowska (1987), z wystąpienia antyegalitarnych mechanizmów redystrybucji różnych dóbr społecznych, między innymi mieszkań. Dotyczy to, zdaniem A. Wojciechowskiej dostępu do mieszkań sprzecznego z oficjalnie głoszonymi zasadami, co ułatwione było pozycją zawodową, wysokim stanowiskiem, bądź też wpływami i protekcją. W wyniku tego kształtowały się grupy społeczne uprzywilejowane pod względem warunków mieszkaniowych. Polityka mieszkaniowa oraz silny podział własnościowy zasobów mieszkaniowych jest skorelowany ze strukturą społeczno-zawodową ludności, pozycją na rynku pracy oraz jej znaczeniem politycznym i majątkowym.

Badanie „klasycznej geografii społecznej” aglomeracji o specyficznym charakterze - stołecznym, a więc aglomeracji warszawskiej, wymaga szerszego uwzględnienia zagadnień struktury społecznej oraz zagadnień funkcji centralnych.

Badania zróżnicowań społeczno-przestrzennych aglomeracji wymagają przyjęcia wielu założeń upraszczających. Dotychczasowe badania były prowadzone w różnych skalach, opierając się na różnych założeniach metodologicznych. Dawały więc obrazy cząstkowe, często nieporównywalne. Niemniej pozwalały za każdym razem stwierdzić, że Warszawa i aglomeracja warszawska charakteryzuje się specyficzną strukturą społeczną i demograficzną, odróżniając ją od otoczenia.

Wyjaśnienia zróżnicowań społeczno-przestrzennych w każdej skali przestrzennej mogą odbywać się w odniesieniu do trzech poziomów ogólności: ideologicznego, ekonomicznego i warunków życia (Węclawowicz 1988 a). Analiza lokalizacji przeprowadzona więc będzie na poziomie warunków życia. Interpretacja prowadzona będzie natomiast na poziomie ekonomicznym, ideologicznym oraz odnosząca do przemian politycznych i gospodarczych w skali całego kraju. Interpretacja ta jest szczególnie istotna, zwłaszcza, że dotyczy w większości danych ostatniego spisu powszechnego, który daje historyczny już obraz społeczeństwa realnego socjalizmu.

Z założenia pominięto w prezentowanym opracowaniu opisy statystyczne zróżnicowań społecznych, zawodowych i demograficznych, dostępne w wielu publikacjach omawiających np. wyniki spisów powszechnych. Zaprezentowano natomiast obraz kartograficzny i opis wybranych cech charakteryzujących zdaniem autora, w sposób syntetyczny zróżnicowania społeczno- przestrzenne. U podstaw takiego podejścia leży przekonanie, że omówiona i zinterpretowana mapa danego zjawiska jest bardziej oszczędną formą prezentacji niż tabela i opis.

Zagadnienie struktur społecznych

W wielowymiarowych obrazach zróżnicowań społeczeństwa polskiego oraz obrazach struktury społecznej, które dają liczne badania socjologiczne ¹ pomijane są podstawowe z punktu widzenia geografii społecznej zróżnicowania przestrzenne.

¹ Ossowski 1957; Sarapata 1965; Nowak 1966; Wesołowski 1970, 1978; Szczepański 1973a; Widerszpil 1973, 1979; Zagórski 1976; Wesołowski, Słomczyński 1977, 1979; Adamski 1982, 1986; Beskid 1984; Hryniewicz 1984, 1990; Domański 1985; Wnuk- Lipiński 1987; Janicka, red. 1987; Słomczyński i in. 1989.

Liczne opracowania empiryczne oraz prace o charakterze syntetycznym, w których zarysowano pewne teoretyczne zagadnienia wyjaśniające przeobrażenia społeczne, jakie zaszły w naszym kraju po drugiej wojnie światowej, nie dają jednak zgodnej syntezy czy teorii społeczeństwa polskiego.

Brak było również bardziej ogólnej teorii społeczeństwa socjalistycznego, jakkolwiek próbe taką podjął np J. Wiatr (1971) proponując tzw. teorię „konstrukcyjną”, która polegałaby na budowie teoretycznej wizji powstania nowego społeczeństwa socjalistycznego i planów jej realizacji. Podobne podejście w swoich propozycjach reprezentują również S. Widerszpil (1979) oraz J. Szczepański (1973b). Teoria taka powinna się więc składać z twierdzeń o społeczeństwie i z twierdzeń o wizji społeczeństwa - twierdzeń normatywnych określających cele i sposoby działania społecznego (Sztompka 1973). Takie rozumienie teorii wydawało się pasować do przedmiotu będącego w trakcie tworzenia się, a więc społeczeństwa socjalistycznego. Opracowywano również liczne zasady budowy teorii społeczeństwa socjalistycznego, które miały zbyt utylitarny, doraźny i raczej ideologiczny charakter. Dotyczy to zwłaszcza wizji budowy „rozwinętego społeczeństwa socjalistycznego” lansowanej w Polsce od początku lat siedemdziesiątych, która miała charakter prognostyczno-propagandowy. Teorie te zostały ponadto całkowicie falsyfikowane w rzeczywistości społeczno- gospodarczej krajów tzw. realnego socjalizmu, a zwłaszcza w Polsce.

W połowie lat osiemdziesiątych podjęto badania mające na celu uzyskanie całościowej charakterystyki struktury polskiego społeczeństwa (Słomczyński i in. 1989). Badania te dotyczą zarówno obiektywnych różnicowań społecznych, jak i zagadnień związanych ze świadomością istniejących różnicowań. Zakres tematyczny obejmuje „podziały typu klasowego, nierówności typu stratyfikacyjnego oraz odmienności typu socjopsychicznego ” (s. 14.). Tak sformułowany zakres tematyczny wynika z próby syntezy ukształtowanych w socjologii polskiej trzech tradycyjnych podejść badawczych struktury społecznej.

Pierwsze, to podejście klasowe, które polega na analizie „struktury społecznej w terminach stosunków społecznych, w szczególności kontroli i podporządkowania jednych kategorii społecznych innym” (s. 16). Drugie, to podejście stratyfikacyjne, które „koncentruje się na analizie rozkładu powszechnie pożądanego dóbr”.

Trzecie, to podejście socjo-psychologiczne, przyjmujące „za przedmiot analizy stany psychiczne, które - ujmowane w kontekście instytucjonalnym ich nosicieli - mogą być podstawą formowania się grup społecznych”.

W dalszym ciągu jedną z bardziej konsekwentnych prób budowy teorii społeczeństwa polskiego pozostaje praca zespołu W. Wesołowskiego (1978). Stanowi ona, zgodnie z metodologią socjologiczną, próbę syntezy przemian struktury klasowej i warstwowej w Polsce w latach 1945-1975. Badania te, na tle innych badań socjologicznych struktur społecznych, podjętych dla doraźnych celów i w oparciu o różne kryteria, miały najszerszy zakres i były prowadzone według jednolitych założeń umożliwiającą porównywalność i syntezę.

Szczególnie interesujące były badania dotyczące zróżnicowań społecznych w wielkich miastach. Postawiono hipotezę, że w miarę rozwoju społeczeństwa socjalistycznego zmniejsza się rola „klasycznych” marksistowskich wyznaczników pozycji klasowej, takich jak własność środków produkcji. Stwierdzono natomiast wzrost znaczenia kwalifikacji zawodowych, wykształcenia, dochodów, władzy, a więc cech związanych głównie z miejscem jednostki w podziale pracy.

Wyrażono również przypuszczenie, że właśnie podział pracy stanie się podstawowym czynnikiem determinującym pozostałe atrybuty pozycji społecznej. Wszystkie te atrybuty W. Wesołowski i K.M. Słomczyński (1978) dzieli, w zależności od stopnia przygotowania jednostki do wykonania zawodu, na dwie grupy: nakłady i nagrody. Do nakładów należy wykształcenie, kwalifikacje, intensywność pracy, a do nagród dochody i prestiż.

Zgodnie z funkcjonalną teorią uwarstwienia Daviesa i Moore'a (za Domańskim 1985), poziom przygotowania do zawodu wyznacza więc pozycję społeczną jednostki. Reguły konwersji takich atrybutów społecznych, jak wykształcenie i kwalifikacje narzucone przez wymogi funkcjonowania społeczeństwa określają poziom dochodów, prestiżu i władzy jednostek. Według H. Domańskiego (1985) procesy strukturalizacji społeczeństwa w krajach socjalistycznych nie przebiegały w odmienny sposób ze względu na silną interwencję państwa. Polityka państwa nie przebiegała zgodnie z zasadą rozdziału nagród „według pracy” czy „ważności funkcjonalnej zawodu”, ale zgodnie ze zmieniającą się zasadą egalitaryzacji społecznej i ... „pozyskiwania pewnych strategicznych dla funkcjonowania gospodarki i stabilności systemu politycznego ... grup zawodowych...” (Domański 1985, s. 61).

W rezultacie w Polsce wystąpiło w największej skali wśród krajów socjalistycznych zjawisko dekompozycji atrybutów położenia społecznego, np. istnieje silna rozbieżność poziomu dochodów, wykształcenia i prestiżu zawodów (Wesołowski, Słomczyński 1975; Domański 1981). Wydaje się, że powyższe zjawiska są jedną z przyczyn niskiej efektywności systemu społeczno-gospodarczego, niskiej wydajności pracy oraz dążenia do uzyskiwania dóbr za pośrednictwem innych zasad niż wykształcenie i praca. Wzmocnione to było dodatkowo ideologizacją życia społecznego, istnieniem różnego rodzaju systemów nomenklatury, kryteriów dostępności do dóbr i zasobów rzadkich, w tym do przestrzeni i korzystnych lokalizacji.

Powstaje pytanie czy lokalizacja ludności jest jednym z atrybutów pozycji społecznej? W socjologii i geografii odpowiada się na to pytanie twierdząco; w badaniach z socjologii miast i geografii społecznej zróżnicowanie przestrzenne i lokalizację jednostek traktowano często jako zmienną niezależną. Przyjęto więc założenie, że lokalizacja jednostek i grup społeczno-zawodowych oraz ich warunki życia są nieodłącznymi własnościami pozycji społecznej, którą można zaliczyć do grupy nagród.

Założenie to wydaje się w pełni uzasadnione w odniesieniu do miast. Ograniczoność przestrzeni miasta pociąga za sobą konieczność jej rozdziału. Ponieważ w społeczeństwie socjalistycznym przyjmowano zasadę podziału dóbr i zasobów zgodnie z hasłem „każdemu według jego pracy”, to podział przestrzeni między różne grupy społeczne i zawodowe oraz uzyskanie przez jednostkę korzystnej lokalizacji powinien być odbywać się w zależności od nakładów pracy, a ogólniej mówiąc od tych atrybutów pozycji społecznej, które W. Wesołowski (1978) zalicza do nakładów. Podobne założenia można przyjąć również dla obszaru całego kraju i układów regionalnych oraz aglomeracji.

Rozdział ograniczonych dóbr i zasobów pociąga za sobą zawsze sprzeczności interesów i rywalizację poszczególnych grup społeczno-zawodowych. W przypadku miast dotyczy to rywalizacji o przestrzeń i szczególne lokalizacje. Można więc sformułować mniej ogólne pytania dotyczące związków między zajmowaniem określonej pozycji społeczno-zawodowej, dochodem, prestiżem itd. z jednej strony, a miejscem w przestrzeni z drugiej - w danym czasie i w zależności od etapu rozwoju społeczeństwa. Pytania te są podstawowym zagadnieniem geografii społecznej.

Można przyjąć, podobnie jak w klasycznej ekologii społecznej, że struktura społeczno-przestrzenna miasta, a więc rozmieszczenie i charakterystyczne współwystępowanie poszczególnych grup zawodowych, warunków mieszkaniowych, podział ludności na grupy wieku, prestiż, dochody, dostęp do władzy i wykształcenia, jest wyrazem sprzeczności i rywalizacji poszczególnych grup społecznych o wartość, jaką jest przestrzeń.

Zagadnienia struktury społecznej, będące przedmiotem głównie analiz socjologicznych, są również przedmiotem badań geografii społecznej. Badania te dotyczą jednak tylko wybranych cech położenia społecznego, takich jak: zróżnicowanie ludności pod względem struktury społeczno-zawodowej, dochodów, dostępu do oświaty i wykształcenia - są to tzw. cechy obiektywne.

Coraz częściej przedmiotem zainteresowania są również takie cechy subiektywne jak prestiż zawodów, percepcja, wizje struktury klasowej i zróżnicowań społecznych, motywacje, systemy wartości, dążenia społeczne i gospodarcze poszczególnych grup.

Wpływ funkcji gospodarczych i administracyjnych Warszawy na strukturę społeczno-przestrzenną aglomeracji

Analiza rozwoju historycznego Warszawy (Węclawowicz 1990) pokazuje w sposób wyraźny, że funkcja administracyjno-polityczna Warszawy jakkolwiek nie była pierwszą funkcją powołującą miasto do życia zdecydowała o rozwoju miasta i aglomeracji. Można postawić tezę, że to właśnie spełnianie centralnych i stołecznych w stosunku do całego kraju funkcji administracyjno-politycznych stworzyło szansę rozwoju miasta.

Znaczenie funkcji administracyjnej w życiu społecznym i gospodarczym aglomeracji zależy od centralizacji życia gospodarczego, kulturalnego, naukowego w stolicy. W 1966 r. K. Dziewoński napisał: „...funkcje stołeczne Warszawy, stanowiące zasadniczy czynnik jej rozwoju, odróżniający ją od innych wielkich aglomeracji miejskich w Polsce, są w zasadzie ograniczone do elementów nadbudowy i nie są związane w szerszym zakresie z bardziej rozbudowaną bazą ekonomiczną. Równocześnie należy przypomnieć stwierdzenie początkowe prymat Warszawy w porównaniu z innymi krajami nie był dotychczas silnie rozwinięty - jeśli zaś w ostatnich latach wzrastał, to był to rezultat najpierw (po 1918 r.) odbudowy państwowości, a później (po r 1945) rozwoju gospodarki socjalistycznej, która w swoich początkach wymagała dużej centralizacji, decyzji i planowania. Ponieważ jednak aparat administracyjny cechuje się dużą bezwładnością oraz naturalną tendencją żywiołowego wzrostu, przeto jedynym w pełni skutecznym warunkiem ograniczenia wzrostu Warszawy w tej najważniejszej, krytycznej dziedzinie jest przeciwstawienie dążeniom „armii urzędników” - jasno sformułowanego programu decentralizacji aparatu państwowego, programu twardo realizowanego przez kierownictwo polityczne kraju” (Dziewoński 1966, s.488).

Istotnym zagadnieniem jest struktura sprawowania władzy w kraju i stopień centralizacji decyzji społecznych i gospodarczych. Tradycyjnie w tym zakresie przyjmowano, że w krajach kapitalistycznych następuje żywiołowa koncentracja handlu i zakładów przemysłowych, a w związku z tym ogniskowanie życia miasta wokół funkcji administracyjnych jest mniejsze, natomiast w krajach socjalistycznych centralne zarządzanie gospodarką, polityką i życiem społecznym powoduje ściślejsze związanie życia miasta z lokalizacją władz administracyjnych. W rezultacie funkcje administracyjne w krajach socjalistycznych działały silniej miastotwórczo (Kiełczewska-Zaleska 1976).

W całym okresie powojennym funkcja administracyjno-polityczna ze względu na strukturę sprawowania władzy przyciągała centralną administrację działalności gospodarczych i społecznych charakterystycznych dla innych funkcji a więc handlowej, przemysłowej, kulturalno-oświatowej, usługowej i obronnej.

Dominacja funkcji administracyjnej i stołecznej wymusza specyficzną specjalizację funkcjonalną przestrzeni miasta. Dotyczy to koncentracji oraz wydzielenia w przestrzeni specyficznych obszarów pełniących funkcje o charakterze reprezentacyjnym oraz potrzebne dla prawidłowego działania systemu zarządzania centralnego, kontaktów i wymiany informacji.

Kształtowanie przestrzenne miasta podlegało więc większej interwencji władz centralnych kraju. Dotyczy to zagadnienia władcy-mecenasa, którego działania przekształcają miasto dzięki jego ciągłej obecności w mieście. Zdaniem S.Kurowskiego (1987) Warszawa po drugiej wojnie światowej przeżyła dwa okresy przyspieszonego rozwoju związanego z mecenatem „władcy”. Pierwszy to odbudowa Warszawy aż do 1955 r., a drugi to początek lat siedemdziesiątych.

Pokrewnym zagadnieniem jest problematyka interwencji centralnych władz administracyjnych i politycznych w zagospodarowanie przestrzenne miasta oraz kształtowanie jej struktury ze względów politycznych i ideologicznych. Decyzjami niewątpliwie politycznymi były: pozostawienie stolicy w zniszczonym mieście i jego odbudowa, lokalizacja huty stali w północnej części Warszawy oraz nadmierna rozbudowa przemysłu mająca na celu zrównoważenie urzędniczego charakteru stolicy. Decyzjami w równym stopniu polityczno-propagandowymi jakkolwiek wymuszonymi względami gospodarczymi i społecznymi, były czas podjęcia decyzji i realizacji w praktyce: budowy Trasy Łazienkowskiej, odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, budowa dworca centralnego, każde zapoczątkowanie budowy metra.

Prawdopodobnie ze względów prestiżowo-politycznych należy oczekiwać w niedalekiej przyszłości interwencji centralnych władz, pomimo kryzysu gospodarczego, w sprawę upadku śródmiejskich części Warszawy.

Funkcje miasta decydują o specyfice społecznej i zawodowej. Każde miasto a tym bardziej aglomeracja jest konglomeratem różnorodnych zawodów i grup społecznych w zależności od charakteru podstawowych funkcji gospodarczych i społecznych spełnianych przez miasto. W przypadku Warszawy i aglomeracji dotyczy to z jednej strony zawodów związanych z pełnieniem funkcji administracyjnych i zarządzających, a z drugiej zawodów związanych z przemysłem.

Badania przemian struktury społeczno-zawodowej Warszawy i aglomeracji M. Ciechocińskiej (1975, 1982) wykazały, że w latach 1921 - 1970 następował wzrost udziału pracowników umysłowych w stosunku do pracowników fizycznych. Znaczny udział w tym procesie odgrywała „rozbudowa socjalistycznego aparatu administracyjnego” (Ciechocińska 1975, s. 220).

Odrębne znaczenie posiada planowanie społeczno-gospodarcze i przestrzenne, które przynajmniej z założeń powinno w decydujący sposób wpływać na przekształcenia miasta i aglomeracji. Plany te, jakkolwiek nigdy nie realizowane w całości, często określały główne kierunki dalszego rozwoju. Zacytować tu można np. kilka stwierdzeń zawartych w: „Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa stołecznego warszawskiego” zatwierdzonym w 1978 r.

„Szybki rozwój społeczno-gospodarczy kraju wywoływać będzie dalszy wzrost zadań wynikających z roli Warszawy stolicy kraju, sterowania centrum dyspozycji politycznej i gospodarczej oraz ośrodka kontaktów międzynarodowych. Rozwój ten odbywać się będzie głównie poprzez doskonalenie systemu zarządzania i sterowania państwem. Proces ten pociągnie za sobą konieczność zwiększenia zatrudnienia wysoko kwalifikowanej kadry, przy jednoczesnym ograniczeniu ogólnego zatrudnienia w administracji, wzrost stopnia uzbrojenia pracy w sprzęt biurowy informatyczny i techniczny oraz wymagać będzie poprawy warunków pracy. Zmiany te wymagają silnego zaplecza informacyjnego i konsultacyjnego, budowy

obiektów administracyjnych, centrów kongresowych itp. Wzrost wymiany międzynarodowej wywoła konieczność lokalizacji na terenie WSW wielu nowych placówek i instytucji, przy jednoczesnej rozbudowie już istniejących" (s. 13).

Wcześniejszy, z 1975 r. „Plan rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego warszawskiego zespołu miejskiego do roku 1990” stwierdzał:

„Warszawa jest miejscem koncentracji instytucji i funkcji o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Jedna czwarta zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej miasta związana jest z tymi funkcjami. Ponadto Warszawa jest miejscem koncentracji wtórnych funkcji o zasięgu krajowym, licznych biur projektowo-konstrukcyjnych itp. Choć Warszawa jest siedzibą wielu instytucji, związanych z podstawowymi i wtórnymi funkcjami centralnymi, nie zabezpiecza im jeszcze prawidłowych warunków działania” (s. 7).

Założenia niedawnych planów wykazują, że załamanie lat osiemdziesiątych wymaga reorientacji planów rozwojowych. Trzeba zwrócić większą uwagę na utrzymanie istniejących zasobów materialnych i funkcjonowanie systemów infrastruktury.

W opracowaniu wykonanym na zlecenie Naczelnego Architekta Warszawy pt.: „Przesłanki społeczne strukturalizacji przestrzeni WSW” stwierdzono, że nie nastąpiły praktycznie zakładane zmiany w dziedzinie funkcji centralnych. Nie nastąpił ani znaczący rozwój kubatury w postaci nowych obiektów, ani zakładane unowocześnienie pracy. Załamaniu uległa również funkcja kulturowa, symboliczna i emocjonalna centrum Warszawy jako ośrodka o znaczeniu krajowym i międzynarodowym (Herbst, Węclawowicz 1988). W 1988 r. K. Dziewoński wyraził pogląd, że konieczność odbudowy majątku trwałego spowoduje zatrzymanie rozwoju Warszawy na najbliższe dziesięciolecie. Występować będzie brak centralnych inwestycji ze względu na brak środków inwestycyjnych w skali kraju. Zagadnienie, czy Polski nie stać aktualnie na wielką stolicę jest sprawą otwartą.

Pewien optymizm budzi podjęcie publicznej dyskusji nad problemami stołeczności (Ratusz 1990) oraz podejmowane obecnie próby reorganizacji struktury administracji samorządowej Warszawy. Podobnie prywatyzacja gospodarki, pomimo wielu zjawisk negatywnych, może w sumie przynieść wzmocnienie stołecznego charakteru Warszawy. Ważnym elementem stymulującym rozwój miasta są również procesy integracji w skali europejskiej, a zwłaszcza rozwój powiązań gospodarczych i kulturalnych z krajami EWG.

Struktura społeczno-przestrzenna aglomeracji

Zróznicowanie społeczno-zawodowe miasta i aglomeracji powoduje zróżnicowania przestrzenne, które są przedmiotem odrębnych badań z ekologii społecznej. Struktura społeczno-przestrzenna Warszawy i jej aglomeracji charakteryzuje się występowaniem pewnych obszarów o koncentracji specyficznych grup społecznych i zawodowych.

Analizy struktury społeczno-przestrzennej całej aglomeracji są bardzo nieliczne oraz nieporównywalne. Różnice dotyczą zarówno skali dezagregacji przestrzennej jednostek analizy, zmiennych analitycznych, jak i celów badawczych.

Analizy składu społecznego aglomeracji w oparciu o takie cechy jak udział robotników, rolników, inteligencji, ludności z wykształceniem wyższym i zasadniczym zawodowym pozwoliły O. Budzynowskiej (1985) na opis struktury społeczno-przestrzennej wewnątrz aglomeracji.

Bardziej syntetyczne podejście zastosowała M. Ciechocińska (1975). Zaproponowany współczynnik struktury społecznej skonstruowany w oparciu o udział pracowników fizycznych i umysłowych, pozwolił wydzielić makrostrukturalne tendencje przemian aglomeracji warszawskiej. Analiza ta została następnie rozwinięta w postaci analizy współczynników aktywności zawodowej.

Tradycyjnym elementem w badaniach zróżnicowań społecznych są również warunki mieszkaniowe ludności. Studia Z. Pióro (1974, 1977) nad zagadnieniem zróżnicowań warunków bytowych wniosły dodatkowo elementy czasu. Z. Pióro wykazał, że czas i odległość jako elementy określające dostępność są istotnym składnikiem formowania zróżnicowań społeczno-przestrzennych.

Rozwój przestrzenny aglomeracji był stymulowany w dużym stopniu zjawiskami zachodzącymi w samej Warszawie. Podstawowe znaczenie mają tu przede wszystkim ograniczoność przestrzeni miasta i wypychanie różnych funkcji poza granice miasta oraz zniszczenie Warszawy w czasie II wojny światowej, a następnie jej odbudowa.

Analiza gęstości zaludnienia przeprowadzona przez O. Klimaszewską-Budzynowską (1978) wykazała rozlanie się plamy wysokiej gęstości zaludnienia od 1931r. Dodatkowym elementem była nie dość szybka odbudowa Warszawy w stosunku do stworzonych miejsc pracy. Bariera mieszkaniowa oraz bariera meldunkowa uruchomiły procesy selekcji ludności napływowej do Warszawy i zjawisko odróżniania się społeczno-przestrzennego samej Warszawy od strefy bezpośrednio podmiejskiej. Zjawisko to zostało już dokładnie opisane (Stasiak 1973; Potrykowska 1983; Węclawowicz 1988; Rakowski 1984; Seretna, Łukaszyński 1984).

Bezpośrednie badania migracji wewnątrz aglomeracji warszawskiej (Korcelli 1986; Potrykowska 1987, 1988) wykazały następnie w latach osiemdziesiątych zmianę w kierunku dekoncentracji przepływów. W okresie 1978 - 1985 zmniejszała się systematycznie przewaga liczby migracji do Warszawy z pozostałych obszarów województwa stołecznego nad liczbą migracji z Warszawy do reszty województwa. Ponadto, strefa podmiejska Warszawy traciła funkcje obszaru pośredniczącego w napływie migrantów do Warszawy z innych regionów Polski. Wiązało się to zapewne w części ze zniesieniem ograniczeń meldunkowych w stolicy na przełomie lat 1983/1984. Spośród ogółu migrantów przybywających do Warszawy, osoby mieszkające (lub zameldowane) poprzednio w pozostałych częściach województwa stołecznego stanowią coraz mniejszą część, natomiast wśród migrantów osiedlających się w strefie

podmiejskiej Warszawy wzrasta udział dawnych mieszkańców stolicy. Wzrasta także udział przepływów ludności z Warszawy do reszty województwa w ogólnej wielkości odpływu migracyjnego z Warszawy. Tendencja ta wskazuje na stopniowe równoważenie się przepływów między Warszawą a jej strefą podmiejską, a zatem spadek tradycyjnej dominacji Warszawy w regionalnym układzie przestrzennym migracji. Zjawisko to może jednak mieć charakter przejściowy i wynikać z zastoju w zakresie budownictwa mieszkaniowego, szczególnie wyraźnego w Warszawie. Konsekwencje w przekształcaniach struktury społeczno-przestrzennej obszarów bezpośrednio przyległych do granic Warszawy wyraźniej można zaobserwować w dłuższym czasie.

Granice Warszawy na niektórych obszarach nie były rzeczywistymi granicami struktur społecznych. Analizując rozmieszczenie poszczególnych grup społecznych widać, że granice miast rozmywają się. Dotyczy to większości kategorii statystycznych, którymi opisuje się zróżnicowania społeczne. Na przykład analizując rozmieszczenia ludności utrzymującej się z pracy poza rolnictwem, w każdej skali analiz dezagregacji przestrzennej zaobserwować można wzrost udziału ludności pozarolniczej w kierunku centrum aglomeracji bez wyraźnych załamania na granicy administracyjnej (Dziewoński, Węclawowicz 1977). Dalsze podziały społeczno-zawodowe dotyczą zazwyczaj ludności pozarolniczej. Ludność rolnicza jest jednak również silnie zróżnicowana wewnętrznie, np. na osoby prowadzące wysoko specjalistyczne rolnictwo, zwykle gospodarstwa lub chłoporobotników. W sumie przybliżonym obrazem stopnia urbanizacji i zdecydowanej dominacji miejskiego stylu życia w 1988 r. może być analiza rozmieszczenia udziału gospodarstw domowych bez użytkowników gospodarstwa rolnego. Obszary o zdecydowanie nierolniczym charakterze gospodarstw domowych (powyżej 80% gospodarstw) obejmują oczywiście całą Warszawę, tzw. Pasma Zachodnie do Grodziska Mazowieckiego, obszary na wschód i południo-wschód wzdłuż linii kolejowych, na północ od Warszawy w kierunku Łomianek, większość miast aglomeracji oraz tereny nad Zalewem Zegrzyńskim i Zalesie Górne.

Tradycyjnie, wokół Warszawy koncentruje się ludność należąca do niższych kategorii społecznych. Aglomeracja wydaje się znajdować w punkcie zwrotnym. Następuje już wzrost gospodarczy i społeczny strefy zewnętrznej w stosunku do strefy centralnej. Proces ten może być jednak ponownie zahamowany boorem inwestycyjnym i transformacjami związanymi z prywatyzacją.

Zróżnicowania społeczno-przestrzenne zidentyfikowane w Warszawie znajdują swoje potwierdzenie również w skali aglomeracji. Granice administracyjne miasta stanowią jednak pewną barierę przestrzenną różnicującą skład społeczny po obu jej stronach. Podjęte w niniejszym studium badanie przy dezagregacji na rejony statystyczne, ma na celu dokładniejsze zbadanie istniejących zróżnicowań w aglomeracji warszawskiej. Pozwoli ono również na uchwycenie struktury wewnętrznej zróżnicowań zarysowujących się bardzo ogólnie przy posługiwaniu się większymi jednostkami agregacji przestrzennej.

Wykonane dotychczas badania i opisy aglomeracji warszawskiej oraz doświadczenia z licznych badań miast przeprowadzonych przy zastosowaniu analiz czynnikowych pozwoliły na przyjęcie w dalszych badaniach pewnych założeń upraszczających. Założenia te dotyczą przede wszystkim skali analizy. Mapy Województwa Stołecznego Warszawskiego zawierają następujące podziały przestrzenne: w granicach Warszawy - na rejony urbanistyczne, obszary wiejskie - na rejony statystyczne, oraz poszczególne miasta - jako odrębne jednostki przestrzenne. W rezultacie uzyskano podział całości na 342 jednostki przestrzenne w 1978 r. i 348 w 1988 r.

Analizowano rozmieszczenie kilku wybranych cech, które uznano za wiodące i najbardziej charakterystyczne przy opisie zróżnicowań społeczno-przestrzennych. Wybrane cechy dla 1978 r. i 1988 r., dotyczyły zróżnicowań demograficznych w podziale na ludność najmłodszą i najstarszą (ludność w wieku 0-14 lat oraz ludność w wieku 65 lat i więcej). Wskaźnikami zróżnicowań społecznych były udziały grup zawodowych robotników i ludności z wykształceniem wyższym, a wskaźnikiem warunków mieszkaniowych zmienna „gospodarstwa domowe zamieszkujące niesamodzielnie”.

Analizując rozkład przestrzenny zmiennych „robotnicy” (ryc.1, 2) i „ludność z wykształceniem wyższym” (ryc. 3, 4) możemy wyciągnąć wysoce prawdopodobne wnioski o strukturze zróżnicowań właśnie pozycji społeczno-zawodowej czy statusu społecznego ludności zamieszkującej poszczególne części miasta. Inaczej mówiąc fakt, że w warunkach aglomeracji warszawskiej i jej miast występują specyficzne obszary o większym udziale ludności z wykształceniem wyższym świadczy, że obszary te charakteryzują się wyższą pozycją społeczno-zawodową zamieszkującej tam ludności. Podobnie obszary o niskiej pozycji społeczno-zawodowej współwystępują zawsze ze względnie wyższym udziałem robotników.

Analizując rozkład przestrzenny udziału ludności z wykształceniem wyższym można zauważyć wyraźną dominację Warszawy i pozostałych miast województwa. Pierwszym wnioskiem jest oczywiście stwierdzenie, że ludność tych miast reprezentuje wyższą pozycję społeczno-zawodową w stosunku do ludności terenów wiejskich. Odstępstwem od tego ogólnego schematu są miasta położone na wschód od Wisły: Żabki, Marki, Radzymin, Karczew, Serock, reprezentujące niską pozycję oraz miasta: Kobyłka, Wołomin reprezentujące średnią pozycję społeczną, ale również wyższą od otaczających je obszarów wiejskich. Wśród miast położonych na zachód od Wisły tylko Góra Kalwaria, Błonie i Grodzisk Mazowiecki reprezentują średnią pozycję społeczno-zawodową.

Wśród obszarów o niskiej pozycji społecznej we wschodniej części aglomeracji, na uwagę zasługują te rejony, w których występuje znacznie większy udział ludności z wykształceniem wyższym. Należy tu wymienić zwłaszcza rejony położone na południe i północ od Zalewu Zegrzyńskiego, a więc Nieporęt, Białobrzegi, Zegrze oraz w mniejszym stopniu Jachranke, Borową Górę, Jadwisin, północno-wschodnią część Jabłonny. Nieznacznie wyższy udział w stosunku do terenów otaczających reprezentuje Celestynów oraz część wsi Wiązowna.

Obszary wiejskie położone na zachód od Wisły wykazują większy udział ludności z wykształceniem wyższym. Charakterystyczne jest tutaj położenie rejonów o najwyższych wartościach. W większości są to obszary graniczące bezpośrednio z Warszawą: Michałowice, część Raszyna i obszary wzdłuż szosy katowickiej przez Janki, na północy obszar od Lasek przez Łomianki, na południu obszar między Piasecznem i Konstancinem a granicami Warszawy. Izolowanymi wyspami o wyższym udziale ludności z wykształceniem wyższym są rejon Młochowa, rejon; przyległy do Nowego Dworu na zachód od Wisły, Radzików na północny-wschód od Błonia oraz Zalesie Górne. Pozostałe rejon wiejskie charakteryzują się bardzo niskim i niskim odsetkiem ludności z wykształceniem wyższym. Reprezentują więc obszary o najniższej w skali aglomeracji pozycji społeczno-zawodowej mieszkańców. Mapa przedstawiająca udział ludności z wykształceniem wyższym w skali aglomeracji mniej dokładnie opisuje zróżnicowania w samej Warszawie.

W celu opisanie generalnych tendencji wewnątrz miasta, przy posługiwaniu się jednostkami urbanistycznymi, przedstawiono mapę tylko Warszawy. Utrzymując konwencję równolicznych przedziałów klasowych uzyskano bardziej dokładny obraz zróżnicowań przestrzennych (ryc. 5).

Struktura rozmieszczenia ludności posiadającej wykształcenie średnie w 1988 r. (ryc. 6) jest podobna do rozmieszczenia ludności posiadającej wykształcenie wyższe. Rozmieszczenie ludności z wykształceniem zasadniczym oraz podstawowym pokazuje obszary o najniższej pozycji społeczno-zawodowej mieszkańców (ryc. 7, 8). Dotyczy to zwłaszcza tych obszarów, na których występują największe udziały tej ludności. W sumie zróżnicowania ludności pod względem wykształcenia w najbardziej zgeneralizowanej formie analogii geometrycznych przybierają w aglomeracji warszawskiej układ wyraźnie koncentryczny.

Analiza rozmieszczenia ludności z wykształceniem wyższym pozwoliła zarówno w 1978 r., jak i 1988 r., wyodrębnić te tereny na obszarach wiejskich, które charakteryzują się wyższą pozycją społeczno-zawodową (ryc. 3, 4, 5). Stabilność struktury przestrzennej jest dosyć duża. Świadczy to o tym, że w przyszłości obszary te jeszcze w większym stopniu staną się przedmiotem dążeń lokalizacyjnych i rywalizacji reprezentantów wyższych grup społeczno-zawodowych. Dotyczy to również tych części miast, które mają charakter willowy, a więc Zielonki, Wesołej, Sulejówka, części Otwocka i Józefowa (na wschód od Wisły) oraz Podkowy Leśnej, Milanówka, Brwinowa, Piaseczna, Konstancina (na zachód od Wisły).

Nowe obszary o wysokiej pozycji społecznej będą kształtowały się na terenach o względnie dobrej dostępności komunikacyjnej do centrum, o dobrych warunkach środowiska geograficznego, oraz na peryferiach lub w sąsiedztwie dotychczasowych obszarów o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej. Powodować to będzie liczne konflikty, które już częściowo ujawniły się w tzw. sprawie „Strzeniówki” czy „Starej Miłosnej”. Ten ostatni jest konfliktem

między mieszkańcami obszaru Anina reprezentującego dosyć wysoką pozycję społeczno-zawodową a potencjalnymi mieszkańcami powstającego osiedla w Starej Miłosnej, którzy w momencie osiedlenia stworzą nowy obszar o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej.

Liczne nowe konflikty wystąpią prawdopodobnie na obszarach intensywnego osadnictwa prywatnego. Konflikty te będą dotyczyły formy użytkowania ziemi na cele mieszkaniowe i produkcji rzemieślniczej, wyposażenia w infrastrukturę techniczną i planowania przestrzennego. Potencjalnymi obszarami konfliktowymi, na których mogą wykrystalizować się grupy interesów, są tereny całego pogranicza zachodniego i południowego Warszawy, zwłaszcza Łomianki, Michałowice, Raszyn, obszar między Piasecznem i Konstancinem a granicami Warszawy, następnie tereny leżące między Włazowną i Józefowem.

Przedmiotem rywalizacji wcześniej czy później stanie się również teren położony na wschód od Rembertowa. Wymienione powyżej obszary intensywnych przemian społecznych i potencjalnych konfliktów będą prawdopodobnie do końca tego wieku nabierały stopniowo charakteru obszarów o wyższej pozycji społeczno-zawodowej. Dotychczasowe obszary o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej będą prawdopodobnie zwiększały swoją przewagę nad terenami sąsiednimi o niższym statusie, z tym, że w coraz większym stopniu będzie to przewaga w kategoriach majątkowych ze względu na proces koncentracji działalności produkcyjnej sektora prywatnego.

Szczególnie wyraźnie procesy transformacji obszarów wiejskich w obszary o charakterze mieszkaniowo-produkcyjnym (rzemieślniczym) występują w Łomiankach.

Analizy rozkładu przestrzennego, udziału robotników w % ludności pracującej w 1978 r. (ryc. 1) oraz udziału ludności zatrudnionej na stanowiskach robotniczych w gospodarce uspołecznionej w 1988 r. (ryc. 2) potwierdzają w dużym stopniu wnioski z analizy rozkładu przestrzennego ludności z wykształceniem wyższym. Jasność obrazu jest tu jednak zaburzona faktem, że niższy udział robotników występuje w miastach, a zwłaszcza w Warszawie oraz na obszarze, gdzie istnieje silne rolnictwo indywidualne np. na południe od Góry Kalwarii (sadownictwo). Na niski udział robotników na niektórych obszarach składać się może zarówno wyższy udział ludności rolniczej, jak i wyższy udział ludności reprezentującej pracowników umysłowych.

Zgodnie z prawidłowością poprzednio ustaloną, tereny trudno dostępne komunikacyjnie są zdominowane przez ludność rolniczą i robotników. Udział ludności czynnej zawodowo i pracującej w przemyśle w 1988 r. (ryc. 9) pokazuje zasadniczo na terenach wiejskich aglomeracji rozmieszczenie chłoporobotników. Znaczne obszary na południe i na południow-schód od Warszawy charakteryzują się ponad 50% udziałem ludności zatrudnionej w przemyśle. Jednocześnie są to obszary o najniższej pozycji społecznej.

Kolejnym wymiarem identyfikowanym we wszystkich analizach z ekologii czynnikowej jest status rodzinny. Jako cechy wskaźnikowe statusu rodzinnego wybrano dla 1978 r. dwie zmienne zawsze występujące w układzie z przeciwnymi znakami ładunków czynnikowych,

a więc udział dzieci, czyli „ludność w wieku 0-14 lat w % ludności ogółem” oraz udział ludności starej czyli „ludność w wieku 65 lat i więcej w % ludności ogółem”. Do analiz w oparciu o materiały z 1988 r. wybrano dodatkowo gospodarstwa domowe emerytów oraz zmienne opisujące strukturę wielkością gospodarstw domowych.

Porównując rozkład przestrzenny grupy ludności najstarszej i najmłodszej (ryc. 10, 11, 12) wyraźnie widać, że dopełniają się one wykazując dużą korelację ujemną. Inaczej mówiąc, obszary o wysokim udziale ludności starej charakteryzują się niskim udziałem dzieci i odwrotnie. Zjawisko to świadczy o segregacji grup demograficznych w przestrzeni aglomeracji.

Rozkład przestrzenny ludności starej pokazuje dwa ogólne zjawiska (ryc. 10, 12). Pierwsze, to wyższy udział ludności starej w miastach niż na wsi, a zwłaszcza wysoki udział ludności starej w centralnych częściach Warszawy. Drugie, to zjawisko wyludniania się obszarów wiejskich, widoczne tu na peryferycznych obszarach wiejskich WSW, z których ludność młodsza wyemigrowała. Przy bardziej szczegółowej analizie obraz ten okazuje się znacznie bardziej zróżnicowany. W samej Warszawie w skali rejonów urbanistycznych wyraźnie widać „stare” i „młode” dzielnice. Powyższe wnioski potwierdza również rozmieszczenie udziału „gospodarstw domowych emerytów i rencistów” w ogólnej liczbie gospodarstw domowych (ryc. 13). W miastach uwagę zwraca duży udział ludności starej, np. w Podkowie Leśnej, Milanówku, a także w mniejszym stopniu - w Brwinowie, Pruszkowie, Piastowie, Górze Kalwarii, Konstancinie-Jeziornej. Wszystkie miasta na wschód od Wisły charakteryzują się natomiast niskimi lub średnimi udziałami ludności starej. Świadczy to, że miasta wschodniej części województwa charakteryzują się młodością demograficzną, co potwierdza również większy udział dzieci w tych miastach.

Analizując rozmieszczenie udziału ludności starej na terenach wiejskich, zwraca uwagę zwarty blok przestrzenny wraz z miastami obszarów o niskim udziale ludności starej w sektorze ciągnącym się od Zielonki do Legionowa. Stosunkowo wysoki udział ludności starej występuje na terenach położonych na południe od Warszawy wzdłuż Wisły, a zwłaszcza Czersk oraz część Zalesia Górnego. Należy dodać, że obszar ten graniczy z dynamicznie rozwijającym się i młodym pod względem demograficznym Ustanówkiem i Czachówkiem. Wysoki udział ludności starej w niektórych rejonach gminy Tułowice i Kampinos związany jest prawdopodobnie z emigracją młodszej ludności do Warszawy, ale obszary te charakteryzują się mimo to dużym udziałem dzieci. Układ taki możliwy jest przy zachowaniu wzorców dużej dzietności rodzin pozostających na tym obszarze.

Wielkość mieszkania i samodzielność zamieszkiwania najogólniej mówiąc sprzyja lub ogranicza możliwości kształtowania struktury wielkością i organizację rodziny, lokalizacja przestrzenna natomiast sprzyja lub ogranicza aktywność zawodową. W warunkach aglomeracji warszawskiej klasyczny rozkład statusu rodzinnego wydaje się mieć tylko bardzo ogólne zastosowanie.

Analizowany tu rozkład przestrzenny zmiennej „gospodarstwa domowe zamieszkujące wspólnie po dwa i więcej gospodarstw domowych w jednym mieszkaniu” (ryc. 14) jest tylko w ograniczonym stopniu wskaźnikiem statusu rodzinnego. W większym stopniu analiza ta ujawnia konsekwencje przestrzenne głodu mieszkaniowego w aglomeracji, a zwłaszcza w Warszawie.

Przyjrzyjmy się lokalizacji obszarów o skrajnych wartościach tej zmiennej, przede wszystkim tym, na których najmniej gospodarstw domowych mieszka niesamodzielnie. W skali Warszawy są to te rejonny urbanistyczne, gdzie zlokalizowane są wielkie osiedla mieszkaniowe lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Na pozostałych obszarach aglomeracji są to tereny niemal wyłącznie wiejskie, trudno dostępne komunikacyjnie i o raczej skromnych warunkach mieszkaniowych.

Wyjątkiem jest tutaj Ożarów Mazowiecki oraz kilka rejonów spisowych położonych wzdłuż linii kolejowej Warszawa - Sochaczew, Otrębusy i rejonny nad Zalewem Zegrzyńskim. Obszary te charakteryzują się również lepszymi wskaźnikami warunków mieszkaniowych.

Podobnie w przypadku obszarów o najwyższym udziale niesamodzielnie mieszkających gospodarstw domowych, niektóre z tych obszarów charakteryzują się dobrymi wskaźnikami warunków mieszkaniowych, a niektóre złymi. Generalnie należy stwierdzić, że obszary o najwyższym udziale niesamodzielnych gospodarstw domowych charakteryzują się lepszą dostępnością komunikacyjną do Warszawy niż obszary o najniższym udziale niesamodzielnych gospodarstw domowych. Zwraca uwagę tutaj zwarty obszar rejonów spisowych w okolicy Raszyna, Łomianek, Ząbki, cały pas Wołomiński i Sulejówka, pasmo Otwockie, a także rejonny położone wzdłuż linii EKD, poza Otrębusami.

Obszary o największym udziale gospodarstw domowych niesamodzielnych pokazują więc, gdzie lokalizuje się ludność, która nie może uzyskać własnego mieszkania, a jednocześnie pracuje w Warszawie lub aglomeracji.

O sytuacji statusu rodzinnego w 1988 r. wnioskowano w oparciu o analizę rozmieszczenia ludności w podziale na gospodarstwa domowe według wielkości. Największy udział gospodarstw jednoosobowych i dwuosobowych w stosunku do ogólnej liczby gospodarstw występuje w centralnych częściach aglomeracji, tj. w Warszawie w centrum oraz wzdłuż linii komunikacyjnych (ryc. 15, 16). Gospodarstwa domowe 3-4 osobowe (ryc. 17) dominują na obszarach nowych osiedli mieszkaniowych oraz obszarach dynamicznego rozwoju budownictwa indywidualnego. Duże gospodarstwa domowe 5 i więcej osobowe wykazują największe udziały na obszarach peryferyjnych aglomeracji oraz na obszarach o najniższej dostępności komunikacyjnej do centrum (ryc. 18). Taki układ przestrzenny wielkości gospodarstw domowych w aglomeracji potwierdza tylko częściowo klasyczną koncentryczną strukturę rozmieszczenia wartości wskaźników statusu rodzinnego. W centrum dominują małe rodziny ludzi starszych, bez dzieci lub z małą liczbą dzieci, a oddalając się od centralnych części aglomeracji, rośnie udział większych rodzin i ludności młodej. Układ ten w przypadku

aglomeracji warszawskiej jest znacznie zaburzony wyższym udziałem ludności starej na peryferiach aglomeracji, zwłaszcza na terenach wiejskich. Potwierdza się również wniosek z poprzednich badań (Węclawowicz 1988 a), że lokalizacja budownictwa mieszkaniowego i warunki mieszkaniowe w dużym stopniu decydują o statusie rodzinnym.

Cechą charakterystyczną rozwoju aglomeracji warszawskiej, zwłaszcza na terenach, które opisano tu jako tereny o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej oraz o wysokim udziale gospodarstw domowych zamieszkujących niesamodzielnie, są intensywne przemiany społeczne i gospodarcze. Obszary te, stanowiące we wczesnych fazach rozwoju tereny jednofunkcyjne stają się wielofunkcyjne pod wpływem napływającej tu ludności.

Podstawowe znaczenie ma w tej dziedzinie zmiana formy użytkownia rolniczego na mieszkaniowe, a następnie produkcyjne i częściowo rekreacyjne lub przemiany obszarów pełniących dotychczas funkcje wypoczynkowo-letniskowe w funkcje mieszkaniową lub częściowo usługowo-rzemieślniczą i produkcyjną. Szczególnie intensywnie rozwija się tu funkcja mieszkaniowa sektora prywatnego, funkcja ta dodatkowo jest wzmocniona brakiem mieszkań w samej Warszawie i podnajmowaniem mieszkań na terenach o lepszej dostępności komunikacyjnej przez osoby pracujące w Warszawie.

W strefie podmiejskiej zachodzą równoległe dwa sprzeczne procesy. Pierwszy, wynikający z braku mieszkań w Warszawie, powoduje osiedlanie się migrantów w strefie podmiejskiej, ale następuje tu pewna selekcja negatywna. Osiedlają się tu ci, którzy są słabsi społecznie i ekonomicznie, a więc ci, którym nie udało się osiedlić w Warszawie. Strefa podmiejska staje się więc obszarem o koncentracji ludności reprezentującej niski status społeczny.

Jednocześnie działa drugi proces. Ludność reprezentująca wyższe grupy społeczno-zawodowe mieszkająca już w Warszawie stara się uzyskać lepsze warunki mieszkaniowe i środowiska przyrodniczego przenosząc się do strefy podmiejskiej. Są to osoby, które stać na budowę lub kupno własnego domu, mające własne środki transportu. Następuje więc selekcja społeczna i koncentracja wyższych grup społeczno-zawodowych również w strefie podmiejskiej. Obszary koncentracji obu grup, jakkolwiek w dużym stopniu są przemieszane, wykazują pewną tendencję segregacyjną. Zjawisko to jest tylko częściowo uchwytne w skali rejonów statystycznych, prawdopodobnie potrzebna byłaby tu analiza o większej dezagregacji przestrzennej, np. w skali obwodów spisowych. Generalną prawidłowością, uchwytaną w skali rejonów spisowych jest fakt przejmowania i utrzymywania przez ludność reprezentującą wyższą pozycję społeczno-zawodową obszarów, które pierwotnie pełniły funkcje letniskowe, natomiast ludność reprezentująca niższe grupy społeczno-zawodowe przejmuje tereny, które pełniły poprzednio funkcje rolnicze.

Ponadto obszary, które w prezentowanej analizie przedstawiane są jako obszary o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej, są również zróżnicowane wewnętrznie, np. Podkowa Leśna na peryferiach zabudowana jest bieda-domkami i zamieszkuje tam ludność reprezentująca raczej niską pozycję społeczną.

Badania struktury strefy podmiejskiej za pomocą analizy czynnikowej przeprowadzono dotąd tylko dla wybranych miast strefy zewnętrznej aglomeracji (Węclawowicz 1981). Podstawowym wymiarem opisującym zróżnicowania społeczno-przestrzenne badanych miast jest pozycja społeczno-zawodowa.

W układzie przestrzennym obszary o bardzo wysokiej i wysokiej pozycji społeczno-zawodowej charakteryzują się większym udziałem wyżej umieszczanych w hierarchii grup społeczno-zawodowych, ludności lepiej wykształconej i o lepszych warunkach mieszkaniowych w porównaniu do obszarów o niskiej i bardzo niskiej pozycji społeczno-zawodowej, gdzie większy udział mają niższe grupy społeczno-zawodowe, ludność reprezentuje niższy poziom wykształcenia oraz mieszka w gorszych warunkach.

Kolejnymi wymiarami różnicującymi przestrzeń miast podwarszawskich były następujące główne składowe: „sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych” oraz „pochodzenie ludności”.

Zróżnicowania te zauważone w 1970 r., zachowały swoje znaczenie również w 1978 r. i 1988 r. Analizy obejmujące Grodzisk Mazowiecki, Milanówek, Brwinów, Podkowę Leśną wykazały, że wysokim udziałem ludności z wykształceniem wyższym charakteryzują się wszystkie rejony Podkowy Leśnej oraz kilka rejonów Milanówka i Brwinowa. Grodzisk Mazowiecki oraz peryferyczne rejony Milanówka i Brwinowa to rejony o bardzo niskim udziale ludności wykształconej. Rozmieszczenie robotników charakteryzuje się występowaniem najwyższych wartości w Grodzisku Mazowieckim i na peryferiach pozostałych miasteczek; jest to odwrotność rozmieszczenia ludności z wykształceniem wyższym. Porównując rozkład przestrzenny pozycji społeczno-zawodowej z 1970 r. z rozkładem przestrzennym udziału ludności z wykształceniem wyższym i udziałem robotników w 1978 r. i w 1988 r. można stwierdzić, że ludność z wyższym wykształceniem koncentruje się na obszarach o wysokim statusie społeczno-zawodowym, a robotnicy - na obszarach o niskim statusie społeczno-zawodowym. W zespole miast Grodzisk Mazowiecki, Milanówek, Brwinów, Podkowa Leśna, w latach siedemdziesiątych nie nastąpiły więc większe zmiany. Wydaje się natomiast, że nastąpił wzrost koncentracji ludności z wyższym wykształceniem. Dwa skrajne pod względem składu społecznego miasta dalej zwiększyły swoje różnice: Grodzisk Mazowiecki nabrał jeszcze bardziej charakteru robotniczego, a Podkowa Leśna - charakteru inteligentnego.

Większe zmiany nastąpiły pod względem statusu rodzinnego i składu demograficznego. W 1970 r. nowe osiedla mieszkaniowe stanowiły „wyspy” o niskich wartościach statusu rodzinnego. Były to obszary o wysokim udziale dzieci, niskim udziale ludności starej i dużym stopniu samodzielności zamieszkiwania. W analizach rozkładu ludności starej i dzieci w 1978 r. i w 1988 r. zróżnicowania te w dużym stopniu znikają.

W sumie, na zdecydowanej większości obszarów strefy podmiejskiej dominuje proces koncentracji niższych grup społeczno-zawodowych. Opisane tu procesy będą prawdopodobnie zachodziły niezależnie od doraźnie podejmowanych działań planistycznych. Zmianę można uzyskać jedynie przez radykalną przebudowę jakości środowiska jakiegoś obszaru w sensie nowoczesnego budownictwa i wyposażenia w infrastrukturę lub przez „osiągnięcie” takiego stopnia znieczyszczenia środowiska, że poszczególne grupy ludzi zaczną opuszczać takie tereny lub przestaną się tam osiedlać, czekając na moment zlikwidowania zagrożeń środowiskowych.

Opisane powyżej zróżnicowania społeczno-przestrzenne dotyczą stanu z 1978 r. i 1988 r., ale można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że struktura tych zróżnicowań zachowa w dużym stopniu swoją aktualność również w latach dziewięćdziesiątych.

Tendencja do zwiększenia amplitudy zróżnicowań wynika z ogólnych procesów społecznych i gospodarczych zachodzących w kraju w latach osiemdziesiątych, a zwłaszcza narastania kryzysu mieszkaniowego, który w specyficzny sposób spowodował przemiany w ruchu budowlanym w aglomeracji, ale jednocześnie spowodował zamrożenie wielu przemian struktur społeczno- przestrzennych. Opis zróżnicowań, zwłaszcza w oparciu o dane z NSP 1988 r. jako ostatniego spisu powszechnego PRL, posiada charakter dokumentu historycznego. Transformacja ustrojowa zachodząca w naszym kraju może doprowadzić do szybkich przemian w strukturze zróżnicowań społeczno-przestrzennych aglomeracji warszawskiej i ukształtować jej nowy kształt na początku XXI w.

Zakończenie. Bariery rozwoju aglomeracji warszawskiej i możliwości polepszenia warunków życia jej mieszkańców

Istotnym czynnikiem dalszego rozwoju aglomeracji warszawskiej jest nowa sytuacja geopolityczna w Europie i ustrojowa w Polsce, która stawia ponownie kwestię kierunków dalszego rozwoju. W dyskusjach zwraca się uwagę na zagrożenia, albo na szanse. Brak jednak wyraźnych propozycji o charakterze prognostycznych (poza projektami przechodzenia do gospodarki wolnorynkowej). Rozważyć należy przynajmniej dwa podstawowe trendy rozwoju aglomeracji, które wynikać będą ze wzmocnienia lub osłabienia stołecznego charakteru Warszawy.

Wzmocnienie stołecznego charakteru Warszawy wymaga reorientacji strategii planowania przestrzennego na szczeblu regionalnym i miejscowym oraz przeobrażeń administracyjnych i politycznych. Konieczne są decyzje polityczne o charakterze gospodarczym, tj. uzyskanie przez Warszawę specjalnych ulg podatkowych i preferencji inwestycyjnych, dotacji ze skarbu państwa, preferencji podatkowych dla kapitału zagranicznego.

Nowy samorząd terytorialny odziedziczył zdekapitalizowany majątek, co może spowodować skupienie uwagi samorządów na sprawach lokalnych i doraźnych, a nie na sprawach infrastruktury ogólnomiejskiej. Należy przewidywać znaczne trudności w odbudowie i rozwoju infrastruktury całego miasta, co oznacza zagrożenie funkcjonowania Warszawy. Wymagane byłyby więc decyzje polityczne, np. wprowadzenie specyficznego ustroju samorządowego lub wydzielenie „Wielkiego Śródmieścia” zarządzanego przez radę menedżerów, przy ograniczeniu praw samorządowych. Konieczna wydaje się dezagregacja istniejących dotychczas dzielnic otaczających „Wielkie Śródmieście” na mniejsze jednostki administracyjne. Na terenie stopniowo rewaloryzowanego śródmieścia powinny ukształtować się: zespół administracji kraju, nauki, kultury i informacji; zespół handlowo-usługowy, hotelarski, komunikacyjny; zespół międzynarodowego kapitału (bankowy i menedżerski).

Istotne znaczenie miałyby również rewizja regionalnych planów zagospodarowania przestrzennego, obejmująca plany województwa stołecznego i województw sąsiednich, np. w zakresie lokalizacji portów lotniczych (towarowego i pasażerskiego), wolnościowych stref produkcyjnych kapitału zagranicznego itp.

Decentralizacja stołeczności Warszawy uświadamia natychmiast konsekwencje o charakterze geopolitycznym (Lubiatowski, Węclawowicz 1990). W sumie brak powszechnie akceptowanej wizji dalszego rozwoju i przeobrażeń miasta, wokół której skupiłaby się wyraźnie określona grupa społeczna. Niezależnie od przyjętej opcji przeobrażeń strategicznych Warszawa musi jednocześnie budować i odbudowywać infrastrukturę techniczną oraz zniwelować negatywne nastawienie do niej mieszkańców innych miast.

Problemem jest również odzyskanie tożsamości przez mieszkańców Warszawy, odrodzenie się tradycji kultury lokalnej, a nawet folkloru miejskiego. Powstanie samorządów dzielnicowych sprzyjać będzie kształtowaniu się patriotyzmów lokalnych i więzi, ale może również prowadzić do zbyt szybkiego rozwoju partykularyzmu interesów własnych nad problemami ogólnomiejskimi.

Podstawowe znaczenie w kształtowaniu współczesnego i przyszłego oblicza aglomeracji warszawskiej będą miały procesy związane z wychodzeniem Polski z systemu socjalistycznego i totalitaryzmu. Główną rolę odgrywa niewątpliwie krystalizacja nowej struktury społecznej oraz nowych więzi społecznych, od poziomu rodziny i kręgów koleżeńsko - towarzyskich do rzeczywistych grup interesów określonych lokalnie i regionalnie. Zasadniczo stworzono już podstawy do tworzenia się więzi na zasadzie wspólnoty interesów lokalnych, które mogą być już artykułowane przez demokratycznie wybieranych przedstawicieli do władz lokalnych, co przyczyni się niewątpliwie do identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania. Należy jednak stwierdzić, że nie wszystkie grupy społeczne ukształtowały się w grupy interesów, albowiem w wielu przypadkach nie potrafiły one artykułować swoich interesów (Jałowicki, 1990) lub brak im jeszcze świadomości własnych potrzeb w strukturze miast i całej aglomeracji.

W strukturze społeczno-przestrzennej pojawi się niezależna ekonomicznie od sektora państwowego nowa klasa średnia. Znaczenie i liczebność tej klasy będą rosły w miarę rozwoju procesu prywatyzacji i jeśli uda się wyjść z recesji gospodarczej. Zmniejszy się udział klasy robotniczej, a zwłaszcza tzw. pracowników produkcyjnych na rzecz pracowników usług i specjalistów. Zjawisko to już wystąpiło w pewnym zakresie. Nastąpił też po raz pierwszy w powojennej historii aglomeracji, znaczny wzrost zatrudnienia w sektorze prywatnym (Kitkiewicz, Gembczyński 1990).

Odrzucenie ograniczeń ideologii socjalistycznej spowoduje zwiększenie zainteresowań władz miejskich miejscem zamieszkania. W warunkach gospodarki socjalistycznej zakłady pracy były często organizatorami życia społecznego, kulturalnego, organizowały w dużym stopniu zaopatrzenie w żywność i usługi. Obecnie głównym obszarem aktywności będzie prawdopodobnie społeczność lokalna zorientowana wokół miejsc zamieszkania.

Nasilenie kontaktów z Europą Zachodnią sprzyjać będzie przejmowaniu „zachodnich” wzorców życia i doświadczeń cywilizacyjnych.

Przekształcenia własnościowe już ożywiły atmosferę i wygląd wielu części miasta i aglomeracji. Budynki administracji i władz komunistycznych zamieniają się na ruchliwe siedziby banków i spółek gospodarczych. Równocześnie następuje reorganizacja i likwidacja monopolistycznego handlu państwowego. Około 75 % obiektów handlu detalicznego znalazło się w rękach prywatnych do maja 1991 r. Znaczne ożywienie spowodowała liberalizacja przepisów handlowych. Główne ulice zamieniły się w całotygodniowe bazyry. Pomimo tych przekształceń w dalszym ciągu struktura społeczna kraju i aglomeracji ma charakter amorficzny i przekształcenia jej nie są jeszcze dość radykalne. Brak wiedzy i doświadczeń demokratycznych powoduje często wzorowanie się nowych władz, np. samorządowych na komunistycznym modelu sprawowania władzy (Jałowiecki 1990). Utrzymują się również silne tendencje egalitaryzacyjne. Przeciwdziałają one sprawnemu funkcjonowaniu nowo wyłonionej administracji miast oraz przeszkadzają w kształtowaniu się klasy średniej. Ujawnienie i szerokie uświadomienie społeczeństwu negatywnych zjawisk zachodzących w mieście nastawia część społeczeństwa negatywnie do zachodzących zmian. W strukturze społeczno-przestrzennej miasta ujawniono i stwierdzono gwałtowne narastanie ilościowe klasy nędzy i ubóstwa. Towarzyszy temu szybkie rozwarstwienie majątkowe oraz nasilająca się polaryzacja społeczno-przestrzenna. Równolegle następuje lawinowe narastanie zjawisk patologicznych.

Przekształcenia własnościowe, a zwłaszcza prywatyzacja oraz odejście od subsydiowania gospodarki mieszkaniowej będą generowały silniejsze procesy segregacji mieszkaniowej w przestrzeni miasta mieszkańców według kryterium majątkowego. Restrukturalizacji społeczno-przestrzennej tego typu, przy znacznym niedoborze ilościowym mieszkań, będą prawdopodobnie towarzyszyły liczne napięcia i konflikty społeczne.

Literatura

- Adamski W. (red.), 1982, *Polacy 1981. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, Uniw. Warszawski, Warszawa.
- 1986, *Polacy 84. Dynamika konfliktu i konsensusu*, Uniw. Warszawski, Warszawa.
- Beskid L. (red.), 1984, *Warunki i potrzeby społeczeństwa polskiego 1982*, Inst. Fil. Socjol. PAN, Warszawa.
- Budzynowska O., 1985, *Spółeczno-przestrzenna struktura Warszawskiego Zespołu Miejskiego*, *Przeł. Geogr.*, 57, 3, s. 361 - 378.
- Ciechocińska M., 1975, *Problemy ludnościowe aglomeracji warszawskiej*, PWN, Warszawa.
- 1982, *Charakterystyka struktury zatrudnieni na obszarze stołecznego województwa warszawskiego. Próba typologii zróżnicowań przestrzennych*, (maszynopis w archiwum Problemu Węzłowego Inst. Geogr. Przestrz. PAN, Nr. 1591/4).
- Domański H., 1981, *Prestż zawodów i jego korelaty*, (w:) Słomczyński K.M., Wesołowski W, (red.), *Zróżnicowanie społeczne w perspektywie porównawczej*, Ossolineum, Wrocław.
- 1985, *Rola klasyfikacji zawodów w analizie struktury społecznej*, Ossolineum, Wrocław.
- Dziewoński K., 1966, *Funkcje stołeczne Warszawy*, *Rocznik Warszawski VII, Rola Warszawy w życiu narodu i państwa*, PIW, Warszawa, s. 484-488.
- Dziewoński K., Węclawowicz G., 1977, *Procesy urbanizacyjne w stołecznym województwie warszawskim*, (w:) *Spółeczństwo Warszawy*, PWN, Warszawa.
- Herbst K., Węclawowicz G., 1988, *Przesłanki społeczne strukturalizacji przestrzeni WSW* (maszynopis w BPRW, nr WP. 169).
- Hryniewicz J., 1984, *Stosunki produkcji, klasy i ruchliwość społeczna w Polsce*, *Studia Socjologiczne*, 1.
- 1990, *Spółeczności lokalne u progu przemian ustrojowych*, *Rozwój regionalny - rozwój lokalny - samorząd terytorialny*, 24, Wyd. Programu CPBP 09.8., Inst. Gosp. Przestrz., Uniw. Warszawski, Warszawa.
- Jałowiecki B., 1990, *Narodziny demokracji w Polsce lokalnej*, *Rozwój regionalny - rozwój lokalny - samorząd terytorialny*, 25, Wyd. Programu CPBP 09.8., Inst. Gosp. Przestrz., Uniw. Warszawski, Warszawa.
- Janicka K., (red.), 1987, *Zróżnicowanie społeczne i jego percepcja w latach 1965-1980*, Ossolineum, Wrocław.
- Jocz E., 1983, *Rozdział mieszkań w latach 1976-1981*, *Biuletyn Inst. Kształt. Środ.*, 3-4, s. 11-17.
- Kiełczewska-Zaleska M., 1976, *Geografia osadnictwa*, PWN, Warszawa.

- Kitkiewicz S., Gembeżyński K., 1990, *Podstawowe problemy rozwoju miasta i gmin WSW oraz dzielnic Warszawy*, Demografia, maszynopis w BPRW, PP-66/90, c-6.
- Klimaszewska-Budzynowska O., 1978, *Rozmieszczenie ludności na obszarze Warszawskiego Zespołu Miejskiego w latach 1897 - 1970*, Kronika Warszawy.
- Korcelli P., 1986, *Demographic evolution of urban regions: the case of Warsaw*, (maszynopis w archiwum Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN), Warszawie.
- Kozłowski E., 1985, *Zróżnicowanie sytuacji mieszkaniowej grup społecznych i zawodowych w Polsce*, praca doktorska w Inst. Kształt. Środ., Warszawa.
- Koźlik D., 1975, *Warunki mieszkaniowe grup społeczno- zawodowych*, Wład. Statyst., 7, s. 6-11.
- Kurowski S., 1987, *Warszawa na tle stolic Europy*, Kat. Uniw. Lubelski, Lublin.
- Lubiатовski A., Węclawowicz G., 1990, *The postcommunist challenge for Warsaw*, referat na II Seminarium Polsko-Holenderskie, Warszawa-Szybark 15-19 X 1990.
- Nowak S., 1966, *Psychologiczne aspekty przemian struktury społecznej i ruchliwości społecznej*, Studia Socjol., 2, s. 75 - 107.
- Ossowski S., 1982, *O strukturze społecznej*, PWN, Warszawa.
- Pióro Z., 1974, *Kryteria społeczne rozwoju przestrzennego aglomeracji warszawskiej*, (maszynopis w archiwum Problemu Węzłowego Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN, nr. 2079/2), Warszawa.
- 1977, *Procesy rozwojowe aglomeracji warszawskiej*, KiW, Warszawa.
- Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa stołecznego warszawskiego, 1978*, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa.
- Plan rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego warszawskiego zespołu miejskiego do roku 1990*, Cz. 1. Podstawowe założenia, BPRW, Warszawa.
- Potrykowska A., 1983, *Współzależności między dojazdami do pracy a strukturą społeczną i demograficzną regionu miejskiego Warszawy w latach 1950-1973*, Dok. Geogr., 2.
- 1987, *Migracje i warunki mieszkaniowe w regionie Warszawy*, (maszynopis w archiwum Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN), Warszawa.
- 1988, *Cechy układów migracji wewnątrzmijskich i wewnątrzregionalnych na przykładzie aglomeracji Warszawy*, (maszynopis w archiwum Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN), Warszawa.
- Rakowski W., 1980, *Uprzemysłowienie a procesy urbanizacji*, PWE, Warszawa.
- Raporty o stołeczność Warszawy, 1990*, Ratusz, Biuletyn Urzędu Miasta St. Warszawy, 22, 23, 24.
- Sarapata A. (red.), 1965, *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*, KiW, Warszawa.
- Seretna B., Łukaszyński J., 1984, *Demograficzne uwarunkowanie rozwoju osadnictwa w makroregionie funkcjonalnym Warszawy*, (maszynopis w archiwum Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN), Warszawa.

- Słomczyński K.M. i in., 1989, *Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy*, Inst. Fil. Socjol. PAN, Warszawa.
- Stasiak A., 1969, *Urbanizacja strefy podmiejskiej na przykładzie powiatu wołomińskiego*, (w:) *Socjologiczne zagadnienia stolicy i aglomeracji*, PWN, Warszawa.
- Szczepański J., 1973a, *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*, CRZZ, Warszawa.
- 1973b, *O kształtowaniu teorii rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*, maszynopis w Inst. Fil. Socjol. PAN, Warszawa.
- Sztompka P., 1973, *Teoria i wyjaśnianie. Z metodologicznych problemów socjologii*, PWN, Warszawa.
- Wesołowski W., 1970, *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*, Warszawa.
- (red.), 1978, *Kształt struktury społecznej*, Ossolineum, Wrocław.
- Wesołowski W., Słomczyński K., 1975, *Redukcja nierówności a rozbieżności czynników statusu*, *Studia Socjol.*, 2.
- Węclawowicz G., 1981, *Próba teorii struktury wewnętrznej miast Polski. Studium z ekologii czynnikowej*, (w:) Dziewoński K., Korcelli P. (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, *Prace Geogr.*, 140, Ossolineum, Wrocław, s. 234-267.
- 1988 a, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, Ossolineum, Wrocław.
- 1988 b, *Rola przestrzeni w kształtowaniu zjawisk społecznych na przykładzie aglomeracji warszawskiej*, maszynopis w archiwum Inst. Geogr. Przestrz. Zagosp. PAN, Warszawa.
- 1990, *Centralne funkcje a rozwój aglomeracji warszawskiej*, Ratusz, Biuletyn Urzędu Miasta St., Warszawy, 23.
- Wiatr J., 1971, *Teorie społeczeństwa socjalistycznego; problemy i perspektywy*, *Studia Socjol.*, 3.
- Widerszpil S., 1973, *Przeobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej*, Warszawa.
- 1979, *Refleksje nad rozwojem współczesnego społeczeństwa polskiego. Przyczynek do teorii społeczeństwa socjalistycznego*, Inst. Wyd. CRZZ, Warszawa.
- Wnuk-Lipiński E. (red.), 1987, *Nierówności i upośledzenia w świadomości społecznej*, Inst. Fil. Socjol. PAN, Warszawa.
- Wojciechowska A., 1987, *Standard mieszkaniowy i jego percepcja*, (w:) Janicka K. (red.), *Zróżnicowanie społeczne i jego percepcja*, Ossolineum, Wrocław, s. 59-98.
- Zagórski K., 1976, *Przemiany struktury i ruchliwość społeczno-zawodowa w Polsce*, GUS, Warszawa.

The socio-spatial differentiation in Urban Region of Warsaw (1978 and 1988)

Summary

The work is a part of more extended study of the significance of space in the creation of social and economic relations. The confirmation that the spatial structure is not only an arena but an important element of structuration of urban society has been extended from the city into the urban region. That main assumption of this study is that location in space of urban region of individual human beings and social groups are inseparable elements of its social status. The most important features providing synthetic view of socio-spatial differentiation has been presented on maps. Analysis of the distribution of those features has been carried out on the basis of 342 spatial units for 1978 and 348 for 1988.

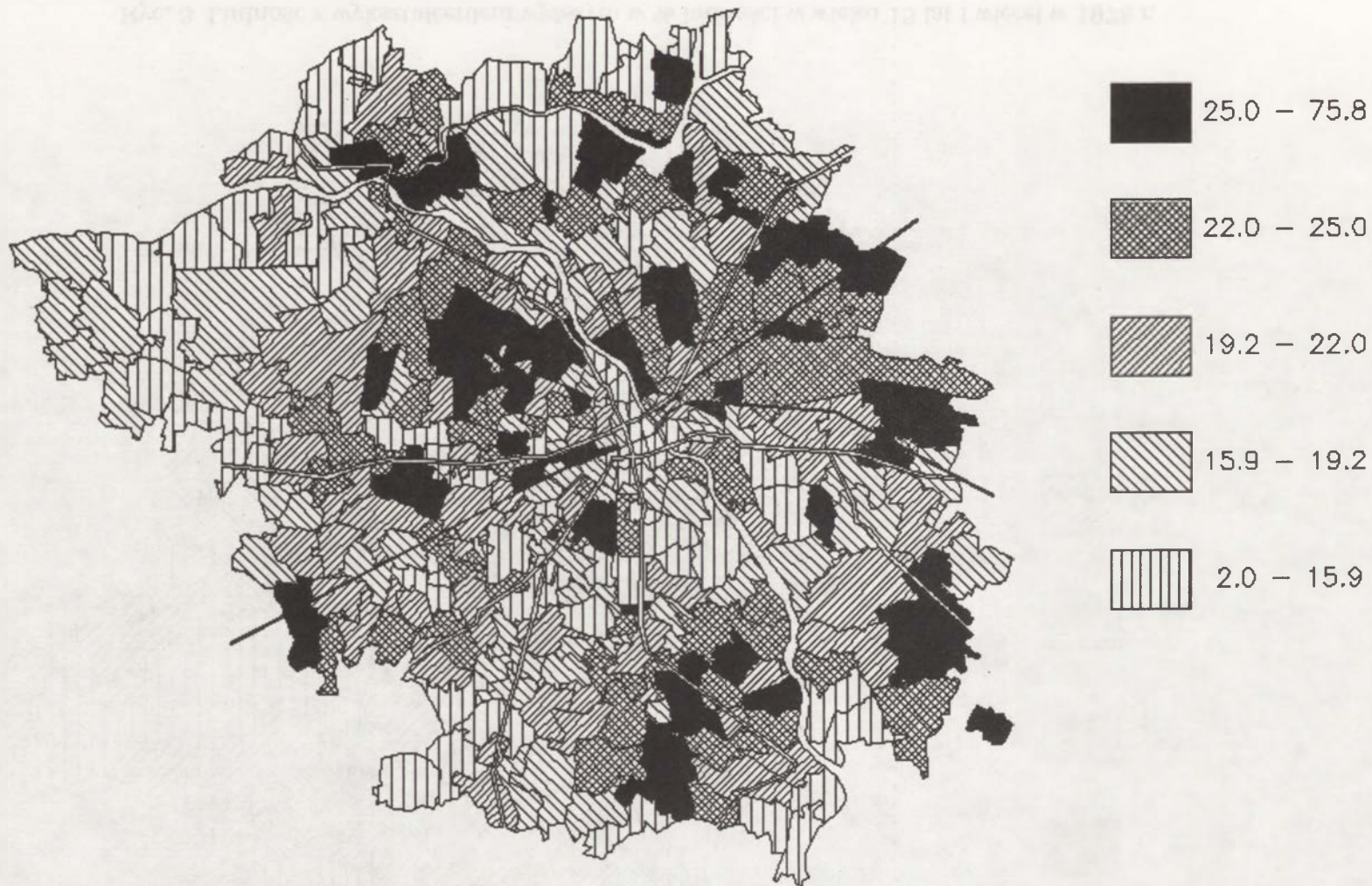
Particular attention has been devoted to the economic and administrative function of the capital in the formation of socio-spatial differentiation of the region. The result of investigation, proved the substantial increase of spatial disparities. This is the result of general social and political transformation in 1980's in the national scale, and particularly the increase of housing shortage generating failure of construction industry, but sometime freezing socio-spatial transformation.

The last part of the study has been devoted to issue of the constraints and the possibilities of improvement living conditions of inhabitants. The new geopolitical situation of Poland and two equally possible trends of the development: expanding, or diminishing central function of Warsaw as a capital, in near future seems the most important.

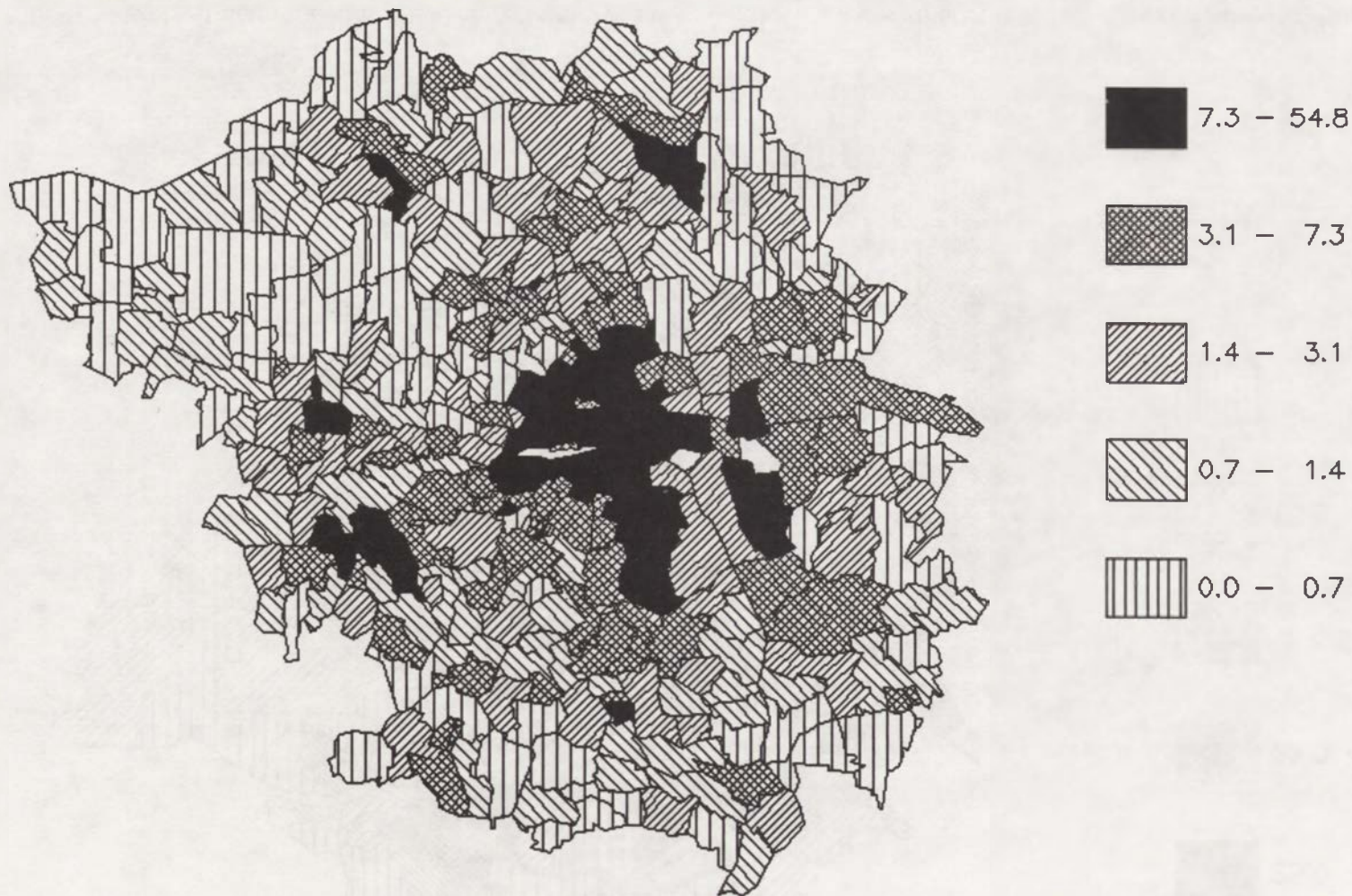
Ryc. 1 Ludność zatrudniona na stanowiskach robotniczych w gospodarce uspołecznionej w % ludności zawodowo czynnej w 1978 r.

Employed as workers in % of employed in socialized sector, Urban Region of Warsaw in 1978

Ryc. 2 Ludność zatrudniona na stanowiskach robotniczych w gospodarce uspołecznionej w % ludności zawodowo czynnej w 1988 r.

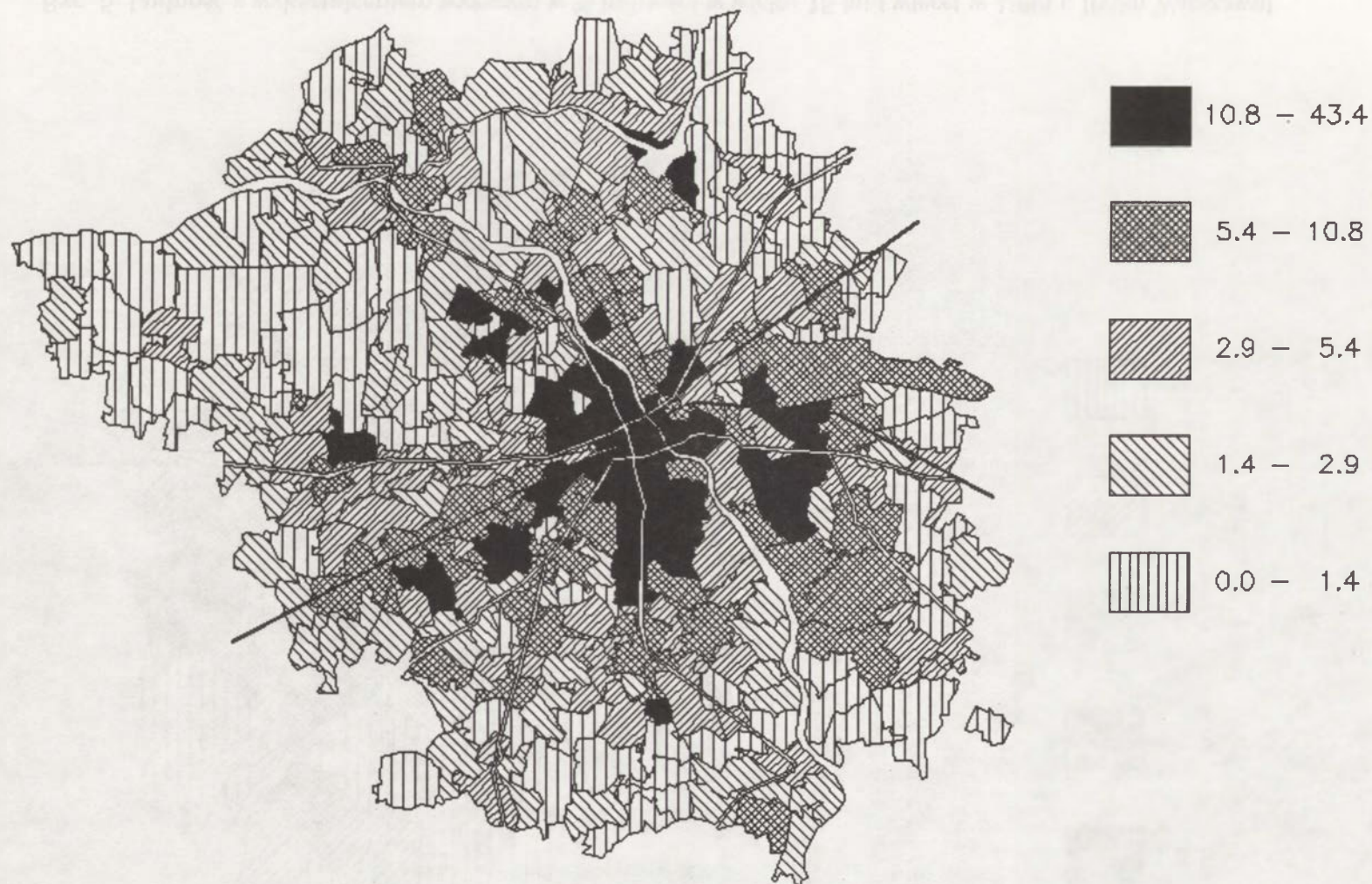
Employed as workers in % of employed in socialized sector, Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 3 Ludność z wykształceniem wyższym w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1978 r.

People with university or equivalent education in % of people aged 15 and over, Urban Region of Warsaw in 1978

<http://rcin.org.pl>

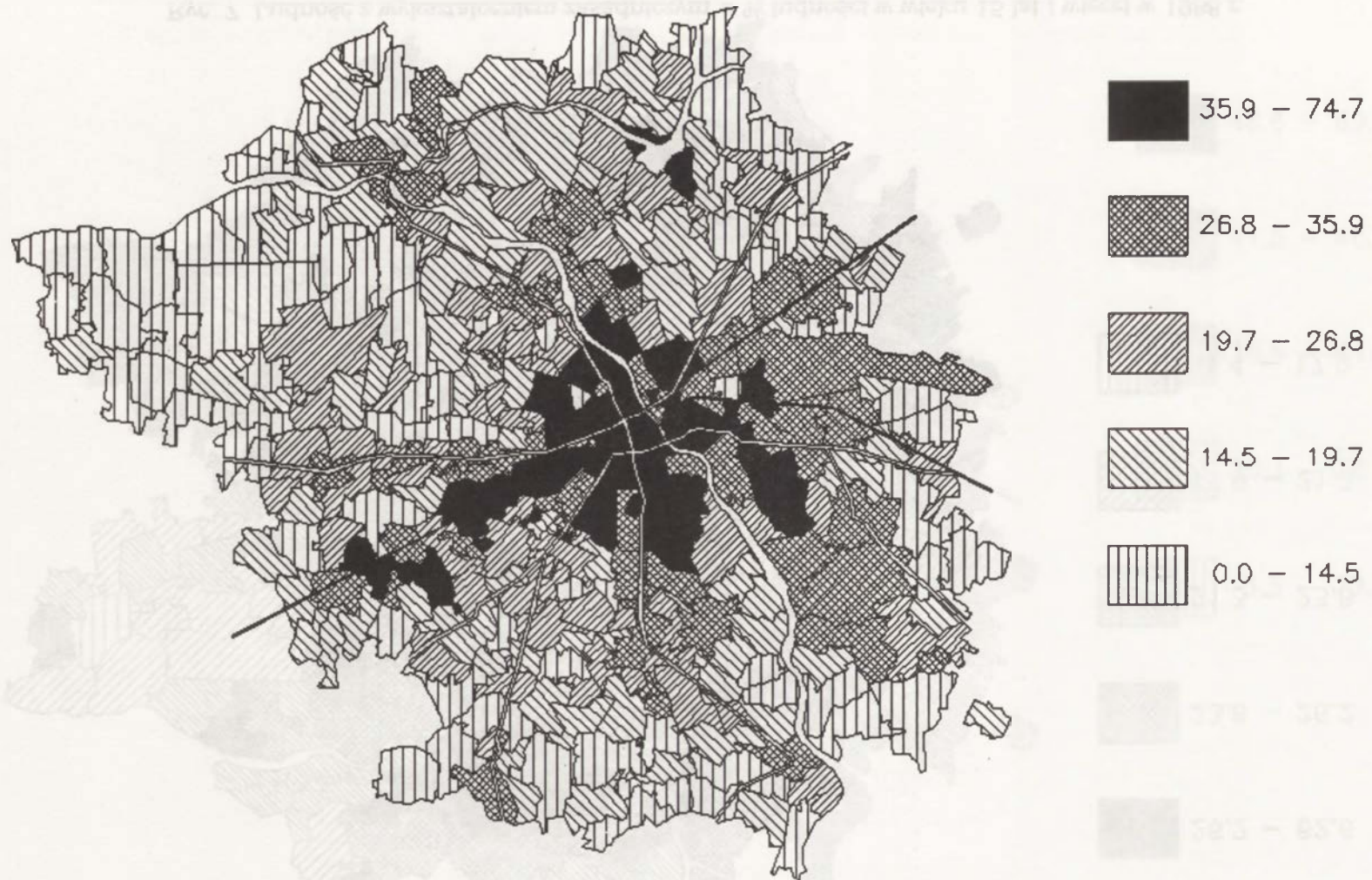
Ryc. 4 Ludność z wykształceniem wyższym w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1988 r.
 People with university or equivalent education in % of people aged 15 and over, Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 5 Ludność z wykształceniem wyższym w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1988 r. (tylko Warszawa)

People with university or equivalent education in % of people aged 15 and over, City of Warsaw in 1988

<http://rcin.org.pl>

Ryc. 6 Ludność z wykształceniem średnim w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1988 r.
 People with secondary education in % of people aged 15 and over, Urban Region of Warsaw in 1988

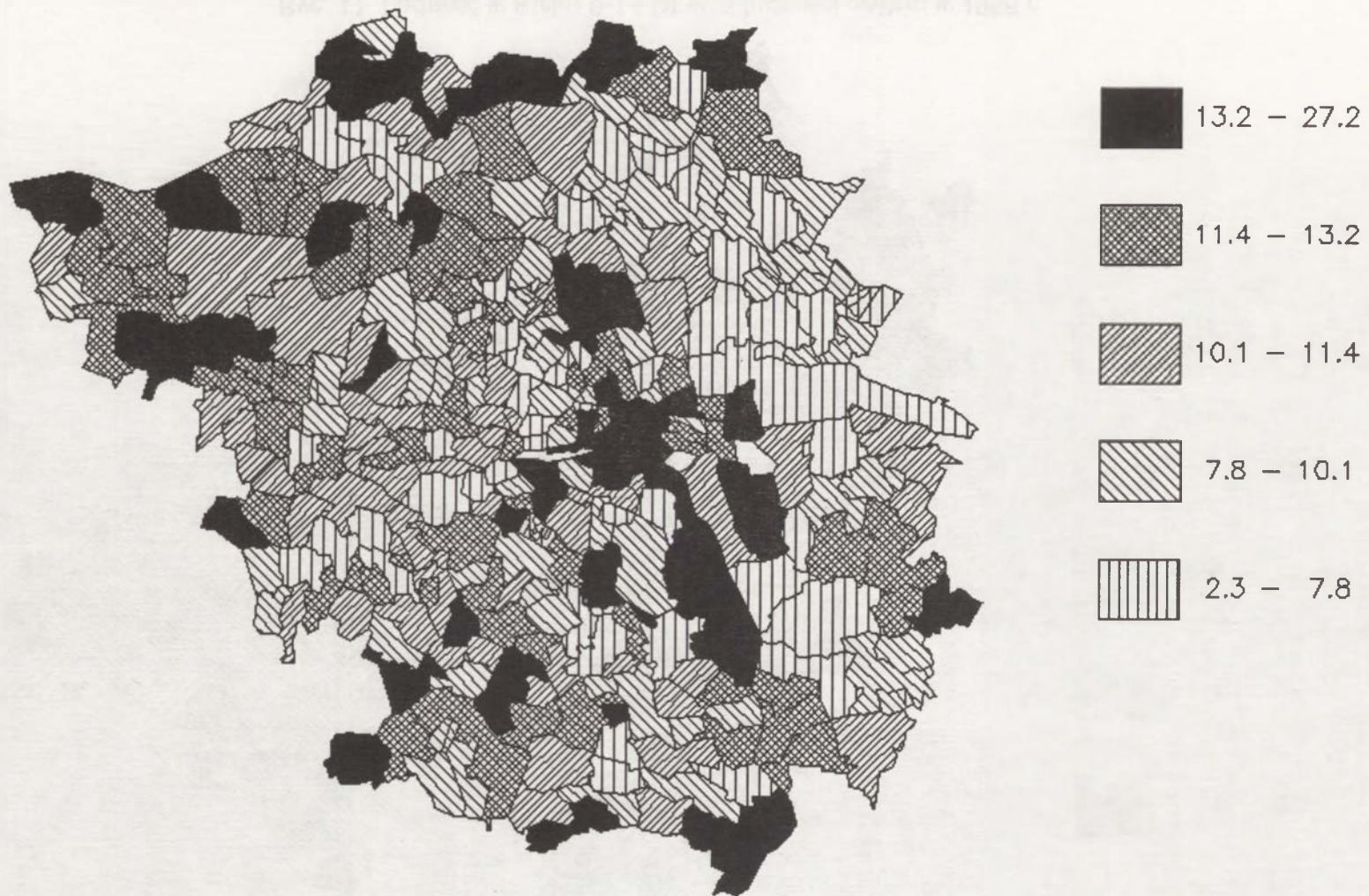
Ryc. 7 Ludność z wykształceniem zasadniczym w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1988 r.
 People with vocational education in % of people aged 15 and over, Urban Region of Warsaw 1988

Ryc. 8 Ludność z wykształceniem podstawowym w % ludności w wieku 15 lat i więcej w 1988 r.
 People with primary education in % of people aged 15 and over, Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 9 Ludność zatrudniona w przemyśle w % ludności zawodowo czynnej poza rolnictwem w 1988 r.
 People employed in industry in % of employed in socialized sector, Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 10 Ludność w wieku 65 lat i więcej w % ludności ogółem w 1978 r.
 Population aged 65 and over in % of total population in Urban Region of Warsaw in 1978

Ryc. 11 Ludność w wieku 0-14 lat w % ludności ogółem w 1988 r.
 Population aged 0-14 in % of total population in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 12 Ludność w wieku 65 lat i więcej w % ludności ogółem w 1988 r.
 Population aged 65 and over in % of total population in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 13 Gospodarstwa domowe emerytów w % ogółu gospodarstw domowych
 Pensioners' households in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 14 Gospodarstwa domowe zamieszkujące wspólnie po dwie i więcej rodzin w % ogółu gospodarstw domowych w 1988 r.
 Two or more households in one dwelling in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 15 Gospodarstwa domowe jednoosobowe w % ogółu gospodarstw domowych w 1988 r.
 One-person households in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 16 Gospodarstwa domowe dwuosobowe w % ogółu gospodarstwdomowych w 1988 r.
Two-persons households in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 17 Gospodarstwa domowe trzy- i czteroosobowe w % ogółu gospodarstw domowych w 1988 r.
 Three-four persons households in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Ryc. 18 Gospodarstwa domowe pięcio- i więcej osobowe w %ogółu gospodarstw domowych w 1988 r.

Five or more persons households in % of total households in Urban Region of Warsaw in 1988

Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

- 1 T. KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA - Antropoklimat Polski, Warszawa 1991

PL - ISSN 0867-6836

WYDAWNICTWA IGI PZ PAN, WARSZAWA

<http://rcin.org.pl>